

Mahepõllumajanduslik LAMBAKASVATUS

EE-ÖKO-02
Eesti põllumajandus

Euroopa Maaelu Arengu
Põllumajandusfond:
Euroopa investeringud
maapiirkondadesse

Infomaterjal on mõeldud põllumajandustootjatele, kes plaanivad alustada mahelambakasvatusega või juba tegelevad sellega. Antakse lühike ülevaade lambatõugudest ning mahelambakasvatuse põhimõtetest ja peamistest nõuetest.

NB! Nõuded võivad muutuda. Kehtivad nõuded leiab mahepõllumajanduse õigusaktidest Maaeluministeeriumi ja Põllumajandusameti (PMA) veebilehelt. 1. jaanuaril 2021 liidetakse PMA ning Veterinaar- ja Toiduamet, uueks asutuse nimeks on Põllumajandus- ja Toiduamet (PTA). Seoses sellega muutub ilmselt ka PMA veebilehe aadress ja mitmed trükises toodud viited.

Trükise väljaandja ootab lugejate kommentaare ja ettepanekuid e-mailile mahepm@gmail.com.

Koostajad: Liilia Tali, Katrin Tähepõld, Ell Sellis, Airi Vetemaa

Fotod: Ell ja Urmas Sellis, Tiina Kattel, Liilia Tali, Karmen Tender, Elo Liina Kaivo, Mats Meriste, erakogud

Kujundanud ja trükkinud: Ecoprint AS

Välja andnud: Eesti Mahepõllumajanduse Sihtasutus, 2020

ISBN 978-9949-9925-8-4 (trükis)

ISBN 978-9949-9925-9-1 (võrguväljaanne)

© Põllumajanduse Registre ja Informatsiooni Amet

© Maaeluministeerium

© Eesti Mahepõllumajanduse Sihtasutus

Trükis on välja antud MAK 2014-2020 programmi "Teadussirde pikaajaline programm mahepõllumajanduse tegevusvaldkonnas" raames, toetab Euroopa Liit.

4041 0799
Trükitoode

roheline trükis | Trükitud keskkonnateadlikus trükiettevõttes Ecoprint

Sisukord

Sissejuhatus.....	4
Tõuvalik	5
Peamised lambatõud Eestis 2020. a	6
Üleminek mahelambakasvatusele	10
Pidamistingimused	11
Söötmine	13
Taastootmine ja poegimine	18
Tervis	20
Kiskjaennetus ja töökoerad	23
Arvestuse pidamine	24
Sõnnikumajandus	25
Kasutatud ja soovitatavad materjalid.....	26

Sissejuhatus

Lambakasvatus Eestis on pigem ekstensiivne põllumajandusharu. Levinud on lammaste pidamine ainult rohusöödal nii suvel kui ka talvel, vähestel juhtudel antakse talvel teravilja lisaks. Enamik meil peetavatest lambatõugudest saavad küllalt hästi hakkama poollooduslikel karjamaadel ja keerulise-matel maastikel. Seepärast sobivad lambad suurepäraselt mereäärsetele aladele, saartele, laidudele, loopealsetele ja ka nt Lõuna-Eesti kuppelmaastikele. Mahelambakasvatus on sellistes tingimustes üsnagi loomulik valik ja üleminek mahetootmisele pole kuigi keerukas.

Eesti lambakasvatases on nuumamine harv. Kui seda tehakse, siis söödetakse juurde nt otra või kaera. Sellegipoolest ei sarnane sinne nuumsöötmine nt Belgia või Inglismaa intensiivsetele pidamisviisidele. Seetõttu võibki üsna kindlalt väita, et enamik Eesti lammastest on ekstensiivsel pidamisel. See on aga looma heaolu seisukohalt väga tähtis. Ekstensiivselt peetud loomad on enamasti terved ja vastupidavamad, sest nende toidulaud on olnud mitmekülgsem ning organismile langev stress kiire kasvuspurdi või rohkete loodete kandmise näol on väiksem. Siinkohal peab muidugi meeles pidama, et ekstensiivne loomapidamine ei tähenda, et loomade ninaesine võiks kehva olla.

Eestis kasvatatakse peamiselt lihatüübilisi lambaid, kuid on ka villa- ja piimalambaid. Põllumajanduse Registrite ja Informatsiooni Ameti (PRIA) loomade registris on 27 tõugu lambaid ja ristandid. Kõige levinumad tõud on eesti valgepealine lammas, eesti tumedapealine lammas, dorper, teksel, kihnu maalamma, lley ja suffolk. Vähe-maal määral kasvatatakse ka teisi lambatõuge: wensleydale, north county cheviot, oxforddown, lacaune, idafriisi piimalamma jm.

Meil peetavatest tõugudest on pigem intensiivsed tõud nt eesti tumedapealine lammas, teksel, suffolk ja piimalambatõud. Need tõud vajavad täispotentsiaali saavutamiseks väga head rohumaad ja suurepäraselt talvesööta. Mida suurem ja tootlikum on lammas, seda parem peab olema tema ninaesine. Pigem ekstensiivsed tõud on nt kihnu maalamma, gotlandi lammas ja dorper. Need tõud saavad hakkama ka kesisesmates tingimustes. Peab aga arves-

tama, et neil võib olla veidi madalam viljakus, väiksemad sünnikaalud ja aeglasem juurdekasv. Samas ei pruugi see ka alati nii olla. Lisaks on tõuge, kes jäävad kahe suuna vahele ja omanik peab ise hindama, milliseid tingimusi ta valitud tõule pakkuda suudab ning vastavalt sellele seadma ka ootused loomadele.

Loomade registris oli 2020. a augustis kokku 70 716 lammast. Suurima lammaste arvuga maakond on Saaremaa, kus peetakse koguni 18% kõigist lammastest. Eestis peetaksegi ligi pooli lambaid mahepõllumajanduslikult, mahelambakasvatatajaid oli 2020. a 368. Viimastel aastatel on lammaste arv Eestis kerges languses, sama kehtib ka mahelammaste kohta.

Lammaste jõudluskontrolli teostatakse Eestis veel väga vähe – 2020. a alguse seisuga oli aretusorganisatsioonide andmebaasides 9321 lammast, kokku kuuest tõust: eesti valgepealine, eesti tumedapealine, dorper, lley, teksel ja kihnu maalamma. Jõudluskontrollis olevaid karju on mõnikümmend. Jõudluskontroll on vajalik parimate tõuloomade aretamiseks, tänu kellele on võimalik parandada ka ülejäänud Eesti lambakarjade tootlikkust ja tervist. Et jõudluskontrollikarjades peetakse arvet loomade põlvnemise üle, siis aitab see ka sugulusspaaritusi vältida.

Jõudluskontrolli kaalumiseks kokkuaietud lambad

Tõuvalik

Millist lambatõugu valida – see on alati keeruline küsimus ja ühest soovist siin anda ei saa. Sobivate tingimuste korral saab mahetootmises probleemideta kasvatada ka intensiivpidamisse soovitatud tõuge. Nii on Eestis mahetootjaid, kellel on nt teksele tõugu lammaste kasvatamises paarikümneaastane edukas kogemus. Tõuvalik peakski sõltuma eelkõige kasutatavate rohumaade kvaliteedist ja liigilisest koosseisust. Suurekasvulised ja pigem intensiivseks pidamiseks mõeldud tõud vajavad väga häid karjamaid, väiksemat tõugu lambad saavad hakkama ka kehvematel rohumaadel.

Kui valida kasvatamiseks mõni Eestis väikesearvuline lambatõug, siis tuleb valmis olla selleks, et edaspidi ei leia suguluspaarituse vältimiseks sobivat jäära – see tuleb ise Eestisse sisse tuua. Kui oma karja sündinud utt-talled jäetakse karja täienduseks, siis on järgmist uut jäära vaja hiljemalt kahe aasta pärast ning edaspidi igal aastal.

45% Eestis kasvatatavatest lammastest on ristan did. Ristandite kasvatamisel võib olla mitu põhjust, mõned neist on juhuslikku laadi ning teised teadlik valik. Mõnikord kasvatatakse karjas ristandeid seetõttu, et kunagi osteti sisse Eesti jaoks uus tõug, hiljem uusi jäärased enam ei toodud ning aastate jooksul asendus puhtatõuline kari ristan ditega. Tihti kasvatatakse ristandeid viisil, et jäära valik on juhuslik – mis loom saadakse, seda ka kasutatakse, peaasi, et oma uttedele sugulane ei ole. Usutakse, et niiviisi saadud lambad on tervemad, uttede poegimised kergemad ja poegimisaeg on huvitav, sest

kunagi ei tea, mis värvi talled parasjagu sünnivad. Sellise ristamise probleem on, et lihatallede ja ka villa kvaliteet on ebahütlane ning tapamajad ja kokkuostjad ei oska arvestada, mida nad lambafarmis eest leiavad. Ühtlase partii kogumiseks tuleb läbi sõita palju karju, kulutused kokkuostule on suured ning kokkuostuhinnad sellevõrra madalamad.

Lihaks müüdavate tallede eluskaal sõltub väga palju söötmisest, aga liha kvaliteet rohkem tõust. Lihakeha kvaliteedi all mõeldakse näiteks seda, mil määral ja millises vanuses hakkab lammas rasvuma ja kui suure osa moodustavad rümbast kondid. Iga suguse kvaliteediga lambalihale võib leida tarbija, aga kokkuostjale on tähtis loomade partii ühtlane kvaliteet. Seepärast soovitatakse tootmiskarjades ristamist skeemi järgi, kus karjas olevaid uttesid ristatakse piimakust suurendava ja/või emaomadusi parandava lambatõuga. Ristamisest saadud esimese põlvkonna jäärtalled müüakse lihaks, utt-talled paaritatakse mõne lihatõugu lõppjääraga. Kui utted on juba iseenesest piimakad ja kasvatavad talled hästi üles, siis võib piimaka tõuga ristamise ära jätta. Üleliia piimakate uttede puhul võib tallede võõrutamisel olla suurem udarapõletiku tekkimise oht. Ristamisskeemis kasutatava lihatõugu jäära, nn lõppjäära järglased müüakse talledena ära. Neid ei jäeta oma karja täienduseks ega anta teistele paaritamiseks, sest ristamisest saadav positiivne, nn heteroosi efekt avaldub kõige kindlamini esimeses põlvkonnas. Ristandite järglased ei pruugi edaspidi head tulemust näidata.

Lambatõud PRIA loomade registris 2020. a:

A – ahvenamaa lammas; B – belgia lammas; BTX – blue texel; CC – islandi lammas; D – dala; DOR – dorset; DRP – dorper; F – soome lammas; FNL – rootsi peenvillalammas ehk finull; GOT – gotlandi lammas; I – ildefrans; KML – kihnu maalammas; L – läti tumedapealine; LAC – lacaune piimalammas; LYN – llyn; MRA – meriino d' Arles; NCC – north country cheviot; NV – norra valge; O – oksforddaun; OF – idafriisi piimalammas; OU – ouessant; S – saksa mustapealine; SUF – suffolk; SWF – swifter; T – eesti tumedapealine; V – eesti valgepealine; X – teksel; R – ristand

Peamised lambatõud Eestis 2020. a

Eesti valgepealise lambatõu aretusega alustati 1926. aastal, kui kohalikke maalambaid hakati teadlikult ristama välismaalt sisse toodud tõugudega, alguses põhiliselt ševioti tõugu jääradega, kuid kasutati ka romni-marši ja border-leisteri lambatõuge. Tõug tunnustati 1958. a liha-villatõuna. Tänapäeval kasutatakse eesti valgepealiste lammaste lihakuse parandamiseks tekseli ja dorseti tõugu lambaid ning viljakuse parandamiseks võib kasutada norra valget tõugu.

Eesti valgepealist tõugu lambad saavad Eesti oludes väga hästi hakkama. Nad on keskmise suurusega, hea viljakusega lambad, kelle järglasi on võimalik müüa lihatallete turul suhteliselt hea hinnaga. Nad sobivad pidamiseks erineva kvaliteediga rohumaadel ning kasutamiseks lõppjääradena. Parimates jõudluskontrollikarjades saavad uted enamasti kaksiktallesid ja ühe ute kohta kasvab üles 1,8 talle.

15% Eestis kasvatavatest lammastest on eesti valgepealist tõugu (u 10 700 lammast). Aretuspopulatsioon, kus iga lamba kohta kogutakse jõudluskontrolliandmeid, moodustab ca 30% kõigist Eesti valgepealist tõugu lammastest. Tõuraamatus on ca 2000 lammast. Seda ei ole eriti palju, aretustööga liitumine aitab aretuspopulatsiooni suurendada ning võimaldab põlvnemistunnistusega suguloomade valikut edaspidi rohkemate loomade hulgast.

Eesti tumedapealine lambatõug on loomade registri andmetel arvukuselt järgmine lambatõug – 14% kõigist Eesti lammastest, u 10 200 lammast. Tegemist on kohaliku tõuga, mille koordineeritud aretamisega tehti algust 1926. a ja tõug tunnustati 1958. a. Aretamise alguses ristati kohalikke maatõugu lambaid šropširi tõugu lammastega. Kaasajal kasutatakse tõu lihaomaduste parandamiseks suffolki ja oksforddauni tõugu lambaid. Sugulaspaarituse vältimiseks ja geneetilise mitmekesisuse suurendamiseks populatsiooni sees võib kasutada saksa tumedapealist ja läti tumedapealist tõugu jäärasid.

Eesti tumedapealised lambad on efekitse välimusega, kehalt veidi suuremad kui valgepealised lambad, ilmastikutingimuste suhtes vastupidavad ja kohalike oludega sobitunud. Suure karkassiga loomad on head poegijad. Tumedapealised jäärad on head lõppjäärad, andes suurepäraseid kiiresti kasvavaid ristanatlesid. Eesti lambatõugude kujundamisaastatel oli tumedapealine lambatõug kaugelt arvukam kui valge. Tumedapealised lambad sobivad eelkõige kultuurrohumaadele ja viljaka mullaga püsirohumaadele.

Aretuspopulatsioon moodustab praegu 20% kogu Eesti populatsioonist, tõuraamatus on natuke alla 1000 looma, mida meie oma kohaliku tõu kohta on tegelikult vähe.

Eesti valgepealine lammas

Eesti tumedapealine lammas

Dorper

Dorperi tõug on aretatud Lõuna-Aafrika Vabariigis, kus 1930. aastatel hakati ristama musta pärsia lammast sarvilise dorseti tõuga. 1947. a valiti välja 1000 lammast, kes nimetati dorperi tõugu lammasteks. Aretuse eesmärk oli lammas, kes ka kehvemates oludes suudaks kasvatada korraliku lihakeha. Kaasajal üleilmse levikuga tõug jõudis Euroopasse 1990. aastatel. Puhtatõulised loomad on tõuloomaturul kõrges hinnas.

Dorper on praegu meile sisse toodud tõugudest kõige arvukam. Esimesed kaks dorperi tõugu jäära toodi Eestisse 2009. a ja 2016. a esimesed uted. Aretusprogramm ja koos sellega ametliku tõutunnistuse väljastamise võimalus on alates 2018. a. Dorperi tõugu lambaid on loomade registris üle 2000 (3% Eesti lammastest). Pooled neist on jõudluskontrollis, tõuraamatusse on kantud 700 lammast, puhtavereliste lammaste arv jääb natuke alla 200. Dorperite aretuses kasutatakse Eestis puhasaretust ja vältavat ristamist. Viimane on meetod, kus uttesid ristatakse korduvalt puhtatõulise jääraga, viienda ristamise järel saadakse puhtatõulised loomad. Tõule iseloomulik välimik võib avalduda ja sageli avaldubki tunduvalt varem. Vältav ristamine on tavaline meetod uut tõugu loomade kohapealse asurkonna suurendamiseks ja seda kasutavad ka teiste importtõugude aretajad.

Dorperit teatakse kui valge kere ja musta peaga lammast. Selle väga silmapaistva värvikombinatsiooni kõrval esineb ka valge dorper, kelle pea ja kere on ühtviisi valged. Suurema tõulisusega ristandid ja puhtatõulised dorperid ajavad kevadeti ise villa maha ega vaja pügamist. Dorperid on keskmise suurusega lihatõugu lambad, head söödavää-

rindajad, sobivad ka puhtatõulistena karjatamiseks vähemviljakatel aladel. Nad on võimelised järglasi saama aastaringelt – on asesoonsed indlejad ja väga head emad.

Tekseli tõug on pärit Hollandist Texeli saarelt, esimene tõukirjeldus on aastast 1909. Tõug kujunes välja nii, et kohalikke, saarel muust maailmast eraldi kasvanud lambaid hakati 19. sajandi teisel poolel ristama Inglismaalt pärit tõugudega, eesmärgiga saada rohkem liha ja paremat villa. Kaasajal on tekseli tõugu lambad kõige paremini tuntud oma väga heade tapajõudlusnäitajate poolest: suur liha väljatuleku protsent ja väike rasvasisaldus. Need omadused pänduvad kergesti edasi järglastele, eriti esimeses põlvkonnas, ja seetõttu on tekseli tõugu lõppjääd levinud lihahaldade tootmise ristamisskeemides. Üleilmne levik ja küllalt pikk aretuslugu on loonud olukorra, kus aretajad üle maailma räägivad erinevatest tekseli tüüpidest: hollandi, inglise, prantsuse ja saksa teksel on vaid mõned neist. Tekseli tõugu lambad on valge villaku ja musta ninaga. Teatud alleelide koosmõju tulemusel sünnivad aga vahel iseloomuliku värvikombinatsiooniga tumeda villaga tekselid, kellest on Hollandis kujundatud omaette tõug – sinine teksel (blue texel). Eestiski on neid mõnikümme.

Eestisse toodi esimesed tekseli tõugu jääd 1993. aastal. Neid kasutati eesti valgepealise lambatõu lihaomaduste parandamiseks. Loomade registris on üle 2000 tekseli tõugu lamba. Jõudluskontrollis on ca 350 looma ning alates 2019. a on neil ka oma aretusprogramm.

Tekseli tõug sobib hästi intensiivtüüpi tootmisel, kus lambaid nuumatakse jõusöödaga. Aga ei saa väita, et tekselid ei sobi kvaliteetsete rohumaadega

Teksel

mahetootmisse või viljakatel muldadel asuvate poollooduslike koosluste hooldamiseks. Tekseli jäärade esimese põlve ristandtalled teiste tõugudega kasvavad kiiremini ja võivad omada paremaid lihavorme kui puhtaverelised tekseli tõugu talled.

Kihnu maalamm sai oma aretus- ja säilitusprogrammi 2015. a väsimatute aretajate kauaaegse visa töö tulemusena. Aretustöö ise on kestnud kogu aja, mil Eestis lambaid on kasvatatud, sest tegemist on meie põlistõuga. Pikka aega oli Eesti ametlik seisukoht, et meie maalambad on väljasurnud tõug. Täna kihnu maalammaste aretuspopulatsiooni geneetilise materjali kandjad on kokku kogutud põhiliselt Kihnu saarelt.

Kihnu maalambad on väikesed peente jalgade ja lühikese sabaga lambad. Põlistõule omaselt on nad vähenõudlikud, kergete poegimiste ja tugeva emainstinktiga sarvilised lambad. Villak on kahekihiline, värvus võib olla valge, hall, pruun, must või kirju.

Tõuraamatusse kantud kihnu maalammaste eest makstakse alates 2020. a ohustatud tõugu loomade toetust. Kindlasti sobib tõug ekstensiivtootmisse. Arvestama peab, et talled kasvavad aeglaselt ning nende lihakehad ei jõua lihatõugu lammaste talledega samasse mõõtu.

Loomade registris on u 2000 kihnu maalammast. Ajal, kui kihnu maalammastel oma ametlikult tunnustatud aretus-säilitusprogrammi veel ei olnud, kandsid paljud kasvatajad oma maalambad registrisse villa värvuse järgi, sest nad ei tahtnud neid nimetada ristanditeks. 2020. a alguses oli real „registris värvusega“ veel 6957 lammast. Maalambakasvatajad, kelle loomade esivanemad elasid vahepeal Kihnu saarel, on saanud oma väljundi aretusprogrammi ja toetuste näol, kuid need maalambaentusiastid, kes on oma lammaste esivanemad kokku kogunud teistest Eestimaa nurkadest, ei ole oma aretustööle veel ametlikku väljundit leidnud. Nende loomad on ka täna veel real „registris värvusega“ ning ohustatud tõugu loomade toetust nende loomade eest ei maksta.

Lleyni tõugu lammaste aretus sai alguse 18. sajandil. Iirimaal aretatud roskommoni tõugu lambad viidi Walesi Lleyni poolsaarele, kus aretuse eesmärgiks võeti kerge poegimine ja head emaomadused. Nii on lleyni lambast kujunenud tõug, mida kasutatakse lihatallede tootmise ristamiskeemides ematõuna. Lleyni uted saavad hakkama mistahes lihatõugude jäärade järglaste poegimise ja üleskasvatamisega. Jäärad sobivad aga lõppjääradeks väiksemat tõugu uttedele. Lleyni tõugu lambad on valged, ninaots must. Pea, kõhualune ja jalad

Kihnu maalamm

on kaetud karvadega, mitte villaga. Nii on lambaid kerge pügada ja määrdunud villa on villakus vähem.

Esimesed lleyni tõugu jäärad jõudsid Eestisse 2012. a, kus neid hakati kasutama kohalike lammaste emaomaduste parandamiseks. 2014. a toodi ka uttesid ja 2015. a sündisid Eestis esimesed puhtavere lised talled. 2018. a kinnitati tõu aretusprogramm ning sellest ajast alates on võimalik osta Eestis välja antud põlvnemistunnistusega lleyni tõugu lambaid. Loomade registris on 1486 lleyni tõugu lammast.

Lleyni tõug on Eestis uus, tema sobivuse kohta Eesti oludesse me liiga palju veel ei tea, aga Eesti kliima ei erine nii palju tõu kodumaa omast, et peaks kartma halbu üllatusi. Kevadel või varasüvel lleyni tõugu lammaste karjamaast mööda sõites jääb maastikupildis silma, et talled domineerivad uttede üle – neid on igal pool ja neid on palju rohkem kui uttesid samal karjamaal. Küllap see on märk

sellest, et kari kohaneb hästi kohalike oludega ja sobib ematõuna kasutamiseks.

Eelkirjeldatutest vähem kasvatakse Eestis **suffolki tõugu** lambaid (registris 632). Suffolki tõugu kasutatakse meil eesti tumedapealise lambatõu lihaomaduste parandajana ja lõunanaabrite juures Lätis lihatalleda tootmises lõppjäärana. **Dorseti tõugu** lambaid (registris 237) on kasutatud eesti valgepealise lambatõu aretuses. Suffolki ja dorseti tõugu lammastele saab anda ka ametliku tõutunnistuse.

Peamiselt saartel kasvatakse **islandi** ja **gotlandi tõugu** lambaid. Villatõugudest on esindatud **meriino d'Arles** ja **wensleydale**. Neid lambaid on suhteliselt vähe ning väikesed villavabrikud on aeg-ajalt hädas, sest pole tooraineks piisavates kogustes kvaliteetset villa. Viimastel aastatel on Eestisse toodud piimalambatõuge ja arenema on hakanud piimalambakasvatuseks.

Suffolk

Lleyn

Tegevusloaga aretusühingud ja aretusala info:

- Eesti Lamba- ja Kitsekasvatajate Liit (lambatõud: eesti tumedapealine, eesti valgepealine, dorper, lleyn)
- Eesti Tõulammaste Aretusühing (lambatõud: eesti tumedapealine, eesti valgepealine)
- Kihnu Maalambakasvatajate Selts (lambatõug: kihnu maalammast)

Allikad ja lisalugemine tõugude kohta:

- Eesti Lamba- ja Kitsekasvatajate Liidu veebilehel
- Maaelu Edendamise Sihtasutuse nõuandeteenistuse veebilehel
- Maavillane veebilehel
- Kihnu Maalambakasvatajate Seltsi veebilehel

Üleminek mahelambakasvatusele

Mahepõllumajandusliku lambakasvatusega alustada soovija peab kõigepealt ennast kurssi viima mahetootmise nõuetega ja olema valmis neid täitma. Mahetootmisega alustamiseks tuleb esitada järelevalveasutuse, Põllumajandusameti (PMA) kohalikule keskusele ettevõtte tunnustamise taotlus koos nõutud dokumentidega. Enne taotluse esitamist tuleb maksta riigilõiv järelevalvetoimingute eest.

Mahelambakasvatusega alustamise eeltingimus on mahepõllumajandusliku taimekasvatuse viljelemine või sellega samaaegne alustamine. Kui mahelambakasvatust alustatakse samaaegselt taimekasvatusega, siis tuleb mahetootmiseks tunnustamise taotlus esitada 10. märtsist 10. aprillini. Kui taimekasvatus on juba tunnustatud, saab taotlust esitada aasta läbi.

Pärast taotluse esitamist PMAle tehakse taotleja ettevõttes esmane kontroll ja otsustatakse, kas ettevõtte saab alustada mahetootmisega üleminekut. Edaspidi kontrollib PMA mahetootmise nõuete täitmist ettevõttes kohapeal igal aastal.

Taotluse esitamisest algab üleminekuajal, mil tuleb täita mahepõllumajanduse nõudeid, kuid oma toodangut mahedana veel müüa ei saa. Küll aga võib juba PRIAst taotleda mahepõllumajandusliku tootmise toetust. Eestis üldiselt toetatakse mahepõllumajanduslikku tootmist ja üleminekut mahepõllumajandusele, kuid ELi eelarveperioodide vahel on aastaid, kus alustajatele toetust ei maksta. Toetuste taotlemisel tuleb ennast nende võimaluste ja tingimustega kurssi viia. Põhimõtteliselt saab mahetootmisega tegeleda ka mahe-toetust küsimata.

Kui ettevõttes alustatakse mahelambakasvatust koos mahetaimekasvatusega, siis saab toodangut mahesaadusena müüa kahe aasta pärast. Kui üleminekut mahelambakasvatusele alustatakse ettevõttes, kus taimekasvatus on üleminekuaja mahe-

põllumajandusele läbinud, tuleb selleks, et loomi ja liha saaks mahedana müüa, lambaid pidada mahepõllumajanduse nõuete kohaselt vähemalt 6 kuud.

Mahetootjad tasuvad igal aastal järelevalve eest riigilõivu. Riigilõiv tuleb tasuda enne iga-aastast dokumentide esitamist mahetootmisega jätkamise kohta.

Lammaste puhul pole mahepõllumajandusele üleminek keeruline, sest Eesti suhteliselt ekstensiivsed tavapidamismeetodid mahepõllumajanduslikest meetoditest väga palju ei erine. Siiski tuleb mõned oma harjumused üle vaadata ning analüüsida, kas mahetootmise põhimõtted teie lambapidamisega sobivad.

Peamine erinevus on vajadus kasutada kvaliteetset mahesööta (heina, silo, teravilja), sest tavasööta (kann tavapiimapulbrit talledele) loomadele anda ei või. Sööta ostes tuleb kindlasti kontrollida, et tegu oleks maheettevõttest pärit mahesöödaga. Turul pakutakse ka mahelammastele sobivaid mine-raalsöötasid.

Sageli eksivad alustavad mahetootjad selle vastu, et ostavad karja täienduseks loomi tavakarjast. Mõistlikum on soetada endale karjatäiendus maheettevõtetest või alustada mahetootmisega siis, kui karja miinimumsuurus on saavutatud. Olukord, kus osa loomi alustavad mahepõllumajandusele üleminekut varem ja teised hiljem ning samal ajal on ettevõttes rohumaid, mis alles esimest või teist aastat üleminekuajal, teeb majandamise suhteliselt keeruliseks. See on koht, kus tuleb enne mõelda, vajadusel konsulendi või PMA ametnikuga oma plaanid läbi rääkida, ja alles seejärel tegutseda.

Parasiitide kontrolli all hoidmise tegevused tuleb samuti üle vaadata, sest rutiinselt kõigile lammastele kevadel ja sügisel igaks juhuks ussirohtu anda ei saa. Enne ravimi andmist peab olema kindel, et see on tõesti vajalik.

- Tunnustamisega seotud nõuded ja dokumendivormid leiab PMA veebilehelt (Valdkonnad > Mahepõllumajandus).
- Mahepõllumajanduse nõuded on kajastatud väljaandes „Mahepõllumajanduse nõuete selgitus tootjale“

Pidamistingimused

Loomade heaolu nõuetest lähtuvalt peab loomal olema võimalus varjuda sademete, tuule või otsese päikese eest. Selleks sobib liigutatav varjualune, puudetukk vms. Meie kliimas on parim lahendus siiski loomapidamishoone, eriti mugav on loomaruumides toimetada poegimisajal, mis langeb tihti varakevadele. Muidugi on ruumis poegijaid ka lihtsam jälgida. Väljas poegimise ohtudeks on nt tallede alajahtumine, ronkade rünnak, tallede kadumine.

Suuremat tähelepanu tulebki pöörata talledele ja noorlammastele. Lammas kasvab väga intensiivselt poolteist aastat ja sel perioodil on ta erinevate välismõjude suhtes (ilmastik, keskkonnamuutused) vastuvõtlikum kui teised vanuse- või tootmisgrupid. Noorlamba villak märgub kergemini ja kehatemperatuuri hoidmine koormab organismi rohkem kui vanal lambal, kes enam intensiivselt ei kasva.

Lammas veedab meie kliimas laudas tavaliselt 5–6 kuud. Et terve, heas toitumuses lammas talub külma hästi, on väga sobilik **külmlaut**, kus puudub tuuletõmbus ja allapanu on kuiv.

Tuleb aga silmas pidada, et külmlaudas peetavaid lambaid ei tohi sügisel pügada. Villalambaid, kes

vajavad kaks korda aastas pügamist, tuleb sel juhul pügada varasügisel, et vill jõuaks kasvada piisavalt pikaks enne temperatuuri langust.

Et lambaid peetakse peajasjalikult sügavallapanul, on kõige parem allapanu materjal põhk. Kui mahepõhku pole saada, on allapanuna lubatud ka tava-põllumajanduslikest ettevõttest pärit põhk. Väiksemate loomagruppide ja kuivema ratsiooni puhul sobib allapanuks ka hein, mis lammastest üle jääb või on söödaks näiteks liiga jämeda kõrrega. Turvas ja saepuru ei sobi lammaste allapanuks, sest ärritab hingamisteid ja koguneb villa sisse.

Restpõrandatega laudad (lubatud on restpõrand 50% ulatuses lauda põrandapinnast) ei ole lambakasvatuses ennast õigustanud, kuiv lambasõnnik jääb restidele ja põranda avad võivad vigastada loomade jalgu.

Laudas tuleb tagada korralik ventilatsioon, sest lammastele ei sobi kõrge õhuniiskus – see võib kahjustada hingamisteid ja põhjustada nahahäigusi, eriti suurt tähelepanu tuleb ventilatsioonile pöörata soojustatud laudas, vajalikud on ventilatsioonikorstnad laes ja ventilatsiooniavad seintes.

Külmlauda puhul on väga lihtne lahendus loomulik õhuringlus – seina alumise serva alt saab õhk sisse ja väljub katuseharja jäetud avade kaudu. Seinad võivad osaliselt olla ka tuult ja sadu pidurdavast tekstiilist. Järjest rohkem võetakse kasutusele ka plastikkattega nn tenthalle. Sellise kerghoone puhul peab kohe hoonet tellides planeerima ventilatsiooniavad või osaliselt avatud seinad, et vältida kondenseerumist. Paigaldatud hoone seinad tuleb seestpoolt vähemalt meetri kõrguselt katta materjaliga (nt veekindel vineer või lihtne püstlaudis), mis kaitseb seina tõusva sügavallapanu eest ja võimaldab lauta masinaga puhastada seinu vigastamata.

Laudas loomagruppe eraldavad vaheaiad võib teha puidust või metallist. Metallaiad on kergemini eemaldatavad ja puhastatavad. Aedu planeerides peaks alati arvestama, et sõnnikut eemaldav mehhanism lauta mahuks. Ideaaljuhul on kõik vaheaiad teiseldatavad.

Lauda peaks tühjaks vedama igal suvel, sest ainult nii on võimalik loomaruume põhjalikult puhastada. Kõige paremini hävivad haigustekitajad ja parasii-

did, kui sõnnik veetakse välja suve algul ja jäetakse laut vähemalt üheks kuuks kuivama ja tuulduma. Loomi sel perioodil lauta ei lasta. Desinfitseerimisel pole mõtet, kui laut on täis vana sõnnikut. Korralikult puhtaks veetud ja suvel tühjana seisnud lauta polegi enamasti vaja puhastus- ja/või desinfitseerimisvahenditega töödelda. Laudas töötlemiseks võib mahetootja kasutada vahendeid, mis on ära toodud määruse 889/2008 VII lisas (nt kaalium- või naatriumseep, lubi, kustutamata lubi).

Mahenõuded näevad ette loomade pääsu vabaõhualadele (ehk jalutusale). Loomi ei pea tingimata vabaõhualale laskma, kui nad saavad suvel karjamaale ja talvine laudasüsteem võimaldab piisavalt liikumisvabadust. See tähendab, et looma kohta peab laudas olema vähemalt 4 m² ruumi (1,5 m² laudaruumi + 2,5 m² jalutusala tarbeks, talledel vastavalt 0,35 m² + 0,5 m²). Sisepindalana arvestatakse netopindala looma kohta, selle hulka ei arvestata söödakäiku, söödaküna ega söime. Vabaõhualad võivad olla osaliselt kaetud ja peavad olema piiritletud nii, et loom ei pääseks mittemahemaale.

Hea ilmaga viibivad lambad talvel meelsasti väljas, see on kasulik ka nende tervisele

Looma seisundit ja ilmastikutingimusi arvesse võttes tuleb teha otsus, kas loom lasta talvekuudel laudas vabaõhualale või mitte. Tuleb silmas pidada, et liikumine on väga vajalik, eriti noortele ja tiinetele loomadele. Vabaõhualale laskmisel peab lisaks ilmale jälgima ka karja hierarhiat, mille kohaselt viibivad noorlambad seal, kus vanemad loomad. Kui pääs väliale on pidevalt avatud ja ka söödaplats

on õues, siis noorlambad karjast ei eraldu, et lauta minna. Sellisel juhul peab loomaomanik halbade ilmastikutingimuste korral karja käitumist hindama ja vajadusel sulgema pääsu õueale.

Vabaõhuala peab olema puhastatav, sest paraku on tihedalt kasutatavad alad ka kõige rohkem saastunud parasiitide ja haigustekitajatega.

Tabel 1. Loomakasvatushoonete ja vabaõhualade miinimumpindalad lambakasvatuses

	Sisepindala (loomade kasutuses olev netopindala)	Vabaõhuala (jalutusala e välisala) pindala, välja arvatud karjamaad
	m ² looma kohta	m ² looma kohta
Lambad	1,5	2,5
Lambatalled	0,35	0,5

Allikas: (EÜ) nr 889/2008

Ettevõttes võib pidada loomi mahepõllumajanduslikult ja mittemahepõllumajanduslikult tingimusele, et need loomad on eri liigist. Seega, kui ettevõttes peetakse lisaks mahelammastele ka nt tavaveiseid, peavad neile mõeldud hooned ja maatükid olema kindlalt eraldatud. Kui loomad on siiski ühes hoones, peab mahe- ja mittemaheloomad eraldama vaheseinaga, samuti peab olema eraldatud söödakäik.

Mahepõllumajanduslikult peetavate loomade söödad peavad olema ajas või ruumis eristatavad ettevõtte osast, kus ei tegelda mahepõllumajandusliku tootmisega. Näiteks talus, kus lambakasvatus on mahe, aga kanapidamine mitte, ei tohi lambad pääseda kanade jõusöödaga täidetud söödakünnade juurde. Seda nii mahetootmise nõuete kui ka lammaste tervise seisukohalt.

Söötmine

Küllaldane ja kvaliteetne rohusööt on lambakasvatuse kõige tähtsam osa. Suveperioodil on lamba põhitoid karjamaarohi, laudaperioodil kvaliteetne hein ja silo.

Lambad peavad saama võimalikult palju rohumaadelt pärit koresööta, vähemalt 60% päevase söödaraatsiooni kuivainekogusest peab moodustama koresööt, haljassööt või silo. Kogu sööt peab pärinema mahepõllumajandusest.

Kui ettevõttes on esimese aasta üleminekuajal maid, siis võib 20% aastase söödaraatsiooni ulatuses kasutada sealt pärit karjamaasööta või valgurikaste taimede põldudelt saadud saaki.

Kogu ettevõtte üheaegse ülemineku puhul (loomaja taimekasvatus) ei kehti oma sööda puhul nõue, et see peab olema 100% mahe või üleminekuaja teise aasta sööt või kuni 20% ulatuses üleminekuaja esimese aasta sööt, sest ettevõtte oma sööt sel ajal veel nendele nõuetele ei vasta (sööt võib olla varutud enne üleminekuaja algust ning esimese aasta sööda osakaal võib olla suurem).

Sisseostetud sööt peab olema mahe või kuni 30%

aastase söödaraatsiooni ulatuses üleminekuaja teise aasta sööt.

Maheloomad ei tohi pääseda mittemahepõllumajanduslikule karjamaale, küll aga võib mahekarjamaadel karjatada mittemaheloomi, kui nad ei puutu kokku maheloomadega ja sellest tegevusest on PMA-d teavitatud. Erandina on poollooduslikul alal, laiul, väikesaarel ja muul sellesarnasel alal, kus viimase kolme aasta jooksul ei ole kasutatud mahepõllumajanduses mittelubatud ainet, aga mis pole mahepõllumajanduslik maa, lubatud maheloomade rändkarjatamine. Ka sellest tegevusest tuleb PMA-d teavitada ning neil aladel karjatamise ajal kasutatud sööta käsitletakse mahesöödana.

Mahetootjad peavad pidama söötade arvestust kuivaines. Arvestatakse, et lammas vajab sööta kuivaines (KA) 1,8–2% oma kehakaalust. Põhisöödade keskmine KA sisaldus vt tabel 2 lk 18. Rohumaad annavad aastas haljasmassi KA 1–6 t/ha. 5–6 tonni saadakse viljakatelt kultuurrohumaadelt, kus tehakse kaks niidet ja üks karjatamisring. Lambakasvataja, kes veel ei tunne oma rohumaid, ei tohiks alustades planeerida suuremat saaki kui 4 t/ha KA.

Söödaratsiooni sobivust kajastab kõige paremini lamba kehakonditsioon, mida mõõdetakse viiepallisüsteemis. Sobivaim kehakonditsiooni indeks tootmisloomale on 3–3,5 palli. Kui konditsiooniindeks langeb alla 3, tuleb kõigepealt üle vaadata looma söödaratsioon, siis tervis ja vanus.

Lammaste mineraalsöödad võivad sisaldada ainult mahepõllumajanduses lubatud aineid. Kindlasti peab veenduma, et mineraalsööt sisaldaks seleeni, mis on kõigis tootmisetappides üks olulisemaid mikroelemente. Seleen on eriti oluline tiinuse ajal. See tagab loote normaalse arengu ja ei lase talledel esimesel elukuul välja kujuneda seleenipuudusest põhjustatud ainevahetushäiret valgelihastõbe.

Mineraalsööda andmisel peab silmas pidama, et lammastele ei piisa ainult lakukivist, millest loom ei suuda eraldada päevas vajaminevat mikroelemen-

tide kogust. Loomadel peab ees olema spetsiaalselt väikemäletsejatele ette nähtud mineraalikauss või puisteminaeral. Keskmine mineraalsöödavajadus on 20 g päevas looma kohta. Vabalt ees olev puisteminaeral segatakse vahel ka pooleks jämeda soolaga, et vältida mineraalsööda söömist ainult maitse pärast ja liiga palju. Kui sool ja mineraal on eraldi, võivad lambad ja kitsed süüa ainult soola ja mitte mineraali. Sool tuleb sel juhul eest ära võtta või segada puisteminaerali hulka. Ka kunstlikult lisatud maitseained võivad suurendada mineraalsööda päevast tarbimist. Kui on näha, et loomadel on küll mineraalsööt ees, aga nad seda mingil põhjusel ei söö, siis on võimalik igale loomale suukaudselt manustada vatsabool, mis püsib looma maos ja eritab lahustudes poole aasta või aasta jooksul pidevalt piisavas koguses mikroelemente.

Lammastele ei sobi alati kitsedele mõeldud mineraalsöödad, sest piimaloomade söödas võib olla liiga palju vaske.

Laudaperiood

Lammas on selektiivne sööja, mis tähendab, et lambad tahavad söödast valida sobivamaid osi ja jätavad jämedamad varred ja väheväärtuslikumad osad alles. Kasulik on hoida koresööt loomadel vabalt ees ning allesjäänud vähemväärtuslik osa söödast kasutada allapanuna või eemaldada loomapidamisalalt.

Looma kohta arvestatakse kõigi söötmissüsteemide puhul ca 40 cm söödafronti. Söötmissüsteemid peaks olema rajatud nii, et kõik lambad mahuksid sööda juurde, sest vastasel korral söövad pidevalt ainult vanemad ja tugevamad loomad ning nõrgemad pääsevad ligi alles siis, kui energiarikkam osa on söödud. Kõige tundlikumad on sööda kvaliteedi ja energiasisalduse suhtes lõpptiined uted ja võrutatud noorloomad. Tuleb arvestada, et looduslikult heinamaalt varutud sööt on sageli väiksema energiasisaldusega kui kultuurrohumaadelt varutud sööt. Energiatarbe katmiseks tuleks koresöödale lisaks sööta kaera, kaera-odra segu, rapsikooki vms lubatud mahepõllumajanduslikult toodetud täiendsööt.

Levinuim söötmissüsteem on metallist söödarõngad, kuhu mahub korraga terve standardsuuru-

Lammaste kaalumise

ses ruloon heina või silo. Nii saavad loomad sööta selekteerida ja söötmises pole pikki pause. Ühtlasi võimaldab see süsteem pidevalt jälgida söötade kvaliteeti ja söömust.

Künadest söötmine on töömahukam, sest koresööda jäägid tuleb enne uue sööda lisamist künist eemaldada ja täita künad uue söödaga vähemalt kaks korda päevas. Intensiivsema tootmissuunaga lautades on kasutusel on ka söödalindid või küna kohal liikuvad telfersüsteemid. Samuti kasutatakse suuremates karjades söödamiksereid. Kõigi viimati nimetatute puhul peab tagama söödaosiste piisava kiupikkuse vähemalt 3–6 cm, mis on tarvilik mäletsejate maoseedeks. Liiga peene struktuuriga söödasesugud ei toeta seedetrakti tööd.

Igasuguse söötmissüsteemi juures tuleb pidevalt jälgida sööda kvaliteeti ja loomade konditsiooni.

Õues või külmlaudas peetavatele lammastele tuleb tagada energiarikas söödaratsioon, et loomad jõuaksid kehatemperatuuri säilitada. Soojas laudas on energiakadu väiksem ja ratsioon võib olla vähem energiarikas.

Jootmiseks kasutatakse väikemates karjades voolikuga täidetavaid künasid, suuremates klappjootureid ja soojendusega mahuteid, mis ei lase veel külmuda. Jootureid paigaldades peaks arvestama, et sügavallapanu võib tõusta laudaperioodil pool meetrit või enamgi.

Ute ratsioon peab olema energiarikas paaritumisperioodil, tiinuse viimasel pooleteisel kuul ja laktatsiooni esimesel kuul. Tiinuse lõpul ei piisa ainult heinast, juurde tuleb sööta silo ja/või vilja. Lisasöödaks sobib kõige paremini libliköielisterohke närvutatud silo, mis on varutud mais või juunis, kui rohus on kõige rikkalikumalt toitaineid. Silokogus looma kohta päevas on 3–5 kg. Vilja antakse koresöödale juurde päevas vähemalt 300 g, mitmikloomade puhul kuni 600 g. Muidugi tuleb seejuures meele pidada, et erinevatele söötadele üleminek peab toimuma järk-järgult, et ära hoida seedehäireid.

Tallede söötmine. Lambatallesid peab vähemalt 45 päeva söötma naturaalse täispiimaga, eelistades emapiima. Kasutada võib mahe täispiimaasendajat, mis ei tohi sisaldada taimseid rasvu ega muid lisandeid.

Kui utel pole piima või tallel puudub ema, on esimene eelistus oma lauda teise lamba, kitse või lehma ternespiim. Et alati pole äsja lüpsma tulnud looma käepärast, siis võiks sobivat ternest säilitada sügavkülmas, vajadusel saab seda vesivannil sulatada. Sünnijärgelt saadud oma lauda looma ternespiim tagab immuunsüsteemi valmisoleku just selle loomaruumi mikrofloora suhtes. Alles seejärel tasub kasutada teise lauda maheloomade ternespiima või mahe täispiimaasendajat.

Tall peab saama ternespiima hiljemalt esimese tunni jooksul pärast sündi, et vältida alajahtumist ja laudanakkusi. Alajahtunud talle tuleb algal soojendada ja alles siis saab sondiga manustada ternest mitte rohkem kui 50 ml kehakaalu kilogrammi kohta. Talle normaalne kehatemperatuur on 39–40° C, piima hakkab organism omastama normaalselt alles alates 37 °C, seega on eelnev intensiivne soojendamine ülivajalik.

Talledel peab olema juurdepääs koresöödale, mikroelementidele ja puhtale veele. Kahenädalaselt suureneb koresööda tähtsus tallede ratsioonis ja umbes kahe kuu vanuselt muutub see emapiimast olulisemaks. Talledele võib rajada lisasöödaala, kuhu uted ei pääse ja kus saab lisaks sööta teravilja ja rapsikooki. Kui kvaliteetne hein ja silo tagavad tallede juurdekasvu vähemalt 200 g päevas, pole lisasöödaala tarvis.

Sobiv võõrutusaeg on 3-4 kuuselt.

Võõrutatud tallede jaoks tuleb hoida kõrge toiteväärtusega ja parasiidivabad ädalakarjamaad. Väga hästi kosuvad talled libliköielisterikkal kultuurrohumaal. Kui soovitakse talleid lisasööta, siis tuleb neid sellega harjutama hakata juba vähemalt kuu enne võõrutamist kasutades lisasöödaalasid. Lisasöödaks sobib mahe teravilja või noorloomade mahe täissööt.

■ Karjamaaperiood

Lambad on rohusööjad, karjatamine ja rohumaade kvaliteet on mahelambakasvatuses väga tähtis. Lambad lastakse karjamaale niipea, kui rohukasv ja ilmastik seda võimaldavad, Eestis viibivad lambad karjamaal tavaliselt maist oktoobrini. Karjamaal peab loomale olema tagatud kvaliteetne karjamaarohi. Mineraalsööt ja puhas vesi peavad olema pidevalt saadaval.

Lammaste karjamaa tuleks jagada kopliteks ja roteerida loomi vastavalt rohukasvule, et tagada rohu ühtlane söömus ja hoida kontrolli all parasiitide levik. Kui kogu suvekarjamaaks mõeldud rohumaaloomadele korraga kätte anda, siis on tulemuseks tervenisti talletatud ja väljaheidetega saastunud ala. Kõrreliste söödaväärtus on kõrgeim võrsumise ja kõrsumise faaside vahel, rohu kõrgus on sel ajal ca 15–20 cm. Ühes koplis on loomad tavaliselt 1–2 nädalat ja liiguvad siis järgmisesse koplisse. Kopli suurus sõltub karja suuruselt ja karjamaa kvaliteedist. Kui rohi on madal, peab koppel olema suurem. Paraja rohukõrgusega karjamaal saavad 50 lammast ühe hektari peal süüa 1,5–2 nädalat. Tekkida ei tohiks lasta olukorral, kus rohi on ülekasvanud, nii et lambad kaovad rohu sisse ära. Rohu söödaväärtus on siis madal ning palju haljasmassi sõtkutakse jalgade alla maha, see puutub kokku mullaga ja saastub mullabakteritega. Kõige lihtsam viis lammastele kopleid rajada, on elektrikarjus koos kergelt paigaldatavate metall- või plastpostidega. Sellist aeda saab kergesti edasi tõsta ja hooldada karjatamisperioodi jooksul erinevaid alasid. Püsiaegade eelis on see, et nende ehitamiseks ja hooldamiseks kulub küll aega, aga neid ei pea suve jooksul mitu korda ringi tõstma. Kui karjaaiad on maastikul valmis, siis võtab karjamaade vahetamine vähem aega. Nii ei ole ohtu, et kiirel söödavarumise perioodil, mis sageli langeb kokku tallede kiire kasvu perioodiga, jäävad lambad liiga kauaks samale karjamaale. Ülekarjatatud rohumaal on jällegi lammaste nakatumise risk haigustekitajatega suurem.

Lammastele sobivad suvekarjamaadeks ka poollooduslikud kooslused (nt rannaalad ja väikesaared).

Selline rohumaal on juba veidi ülekasvanud

Lammaste karjamaa, kus on nii varjumisvõimalus kui ka veekogu. Rohi on juba üsna madalaks söödud, kari peaks varsti liikuma uude koplisse.

Et enamasti kasvab seal väiksema toitainesisaldusega rohi, tuleb jälgida, et karjatamiskoormus oleks sobiv (kuni 4 lammast hektaril) ning looma tõug ja tootmisetapp sobiks antud tingimustesse. Kõige paremini sobivad sellistesse tingimustesse ekstensiivsed ja aborigeensed tõud, mis suudavad väheväärtuslikku sööta vääridada. Ka peaks arvestama, et tiinuse viimane kolmandik, laktatsiooni algus ja tallede võõrutamisjärgne periood mööduks pigem parema kvaliteediga looduslikul või kultuurrohumaal.

Karjatamist saab edukalt kombineerida söödavarumisega, et luua energiarikkaid ädalakarjamaid. Näiteks tekib suve teisel poolel juurde **võõrutatud noorlammaste grupp**, mis vajab puhast ja toitainerikast koplit. Selleks sobib väga hästi kultuurrohumaal, millelt on varutud suve esimesel poolel üks või kaks niidet sööta ja jäetud siis ädal kasvama. Noorlammastele ei sobi rohumaad, kus samal suvel on pikalt lambaid karjatatud, sest sellised alad on väga saastunud parasiitidega. Ka peab arvestama, et kõige rohkem saastunud on laudaümbruse koplid, kus loomad viibivad kõige rohkem. Kui suve algul jagada rohumaal kopliteks ja mõelda läbi karja rotatsioon, saab osadest koplitest kõigepealt sööda varuda, nii ei kasva hein liiga pikaks.

Uttele kinnijätmiseks sobib juba karjatatud või toitainevaesem karjamaa. Silmas peab pidama, et vanad loomad järgnevad karjamaid roteerides noorlammaste grupile ja mitte vastupidi.

Rohumaade uuendamine. Rohumaade kvaliteet langeb aastatega, seda saab parandada taimkatet uuendades. Rohumaid uuendatakse sertifitseeritud seemnesegusid kasutades 5–10 aasta järel, kui need on muutunud üheliigiliseks, vähetootlikuks, sammaldunud vms. Eelnevalt peab läbi mõtlema, kas rohumaad on mõeldud pigem karjamaaks või näiteks silo varumiseks. Esimesel juhul peavad üle poole karjamaasegust moodustama tallamiskindlad kõrrelised nagu nt karjamaa raihein, punane aruhein, aas-nurmikas, timut. Teisel juhul võiks üle poole karjamaasegust moodustada liblikõielised: roosa ristik, nõiahammas, ka lutsern. Liblikõielistest sobib karjamaakultuuriks võsunditega paljunev valge ristik. Punane ristik ei sobi lammaste karjamaasegudesse põhjusel, et lükkab edasi uttede innaperioodi. Aas-nurmika lisamisel segusse peab olema ettevaatlik. Ta moodustab küll tiheda, karjatamiseks sobiva kamara, aga võib segus kujuneda domineerivaks liigiks ja teised välja tõrjuda. Esimesele kevadistele karjamaadele soovitatakse vahel varase tärkajana keraheina. Kui seda liiki üldse külvata, siis tõesti esimestele kevadistele karjamaadele, kus karjatamise vaheaastatel tehakse mitu niidet. Mai lõpus juuni alguses, kui teised kõrreliste kultuurid alles võrsuvad, on kerahein juba pea loomise faasis ning suurema osa oma söödaväärtusest kaotanud. Kui keraheina karjamaad ei niideta, muutuvad need mättaliseks.

Turul pakutakse ka spetsiaalseid lammastele ja kitsedele mõeldud karjamaasegusid. Kui tegu on mittemaheseemnega, tuleb külvamiseks küsida PMA luba.

Seemnesegu valides peab veel arvestama, kui pikaks ajaks rohumaad rajatakse. Lühiajalise rohumaad rajamisel võib kasutada segusid, mis sisaldavad liblikõieliste taimede hübriidsorte – need on aretatud kiiresti kasvama ja tootma suurt haljasmassi, aga nad ei ole loodud kestma. Sellepärast liblikõieliste taimede hübriidsordid kümneks aastaks ja kauemaks planeeritud püsirohumaadele pigem ei sobi.

Külviga ei tohi hilineda, kõrreliste seemned ei ole suured ja on kevadise tärkamisaegse põua suhtes palju tundlikumad kui teraviljad. Õige aeg kevadkülviks on aprilli lõpus mai alguses enne suviteraviljade külvit, nii saadakse uuendamisest maksimaalne kasu. Eriti tähtis on õige külviaeg, kui rohumaad

rajatakse orasheinaga umbrohtunud põllule. Orashein on teistest kõrrelistest eristatav üleni karvaste lehetuppede ja iseloomuliku risoomi järgi. Kevadel hakkab orashein kiiresti kasvama, luues esmapilgul mulje õnnestunud külvist, tegelikult konkureerib orasein külvatud kultuurtaimedega ja vähendab vastrajatud rohumaad saagikust.

Uuendamise käigus viiakse mulda orgaanikat, milleks sobib väga hästi oma lammaste sönnik või haljasväetis. Esimesel uuendamisjärgsel aastal on soovitatav karjatamist piirata, sest loomade sõrad võivad vasttärgranud taimi kahjustada ja mullane karjamaa ohustab loomi keskkonnanakkustega (listerioos, teetanus). Küll aga saab esimesel aastal juba varuda vähemalt kaks niidet sööta.

Esialgu on meil veel vähe levinud **talledele nuumapõldude rajamine**. Sobivad kultuurid selleks on nt sigur, teeleht ja kesaredis (*Raphanus sativus*) segus liblikõielistega nagu roosa ristik, nõiahammas, lutsern jt. Liblikõielised on segus väga olulised, sest varustavad teisi söödakultuure lämmastikuga, mida need omakorda vajavad rohke haljasmassi moodustamiseks. Ühest või kahest esimesest niitest saab hea silo, millega toita lambaid tiinuse lõpus ja poegimisjärgselt. Segu puuduseks on, et ta on mõeldud rajamiseks lühiajalise rohumaana. Samas on tootjatel kogemus, et sellised põllud teenivad lambaid hästi ka veel neljandal ja viiendal kasvuaastalgi. Eriti hästi peaks segu sobima lambakasvatajatele, kes kasvatavad ka teravilja ja teisi põllukultuure. Kolmandal kasvuaastal saab varuda ühe niite silo, edasi viiakse taimik haljasväetisena mulda ning külvatakse talivilvi.

Uute, vahepeal kasutusest väljas olnud püsirohumaade kasutuselevõtul lammaste karjatamiseks on väga tähtis karjamaad järelniita. Lammastest jäävad söömata näiteks tarnad, kastikud, jumikad, pajuvaak, sinihelmikas, puitunud angervaksad jt. Järelniitmisega võtame ära paljunemiseelise, mille lambad oma valikulise söömisega on neile liikidele tekitanud.

Tabel 2. Täiskasvanud lamba ligikaudne päevane söömus eri söödaliikide kohta. Ratsioon koostatakse vastavalt tootmisetapile põhisöötasid erinevates kombinatsioonides varieerides

Sööt	Naturaalse sööda keskmine päevane söömus	Sööda kuivainesisaldus (KA)
Hein (siirdesööt)	1,5–2,5 kg	80–85%
Silo (energiarikas sööt)	3–5 kg	20–40%
Vili (täiendsööt vajadusel)	300–600 g	82–85%
Karjamaarohi	5–8 kg	18–22%
Mineraalsööt (pidevalt ees)	20 g	
Vesi (pidevalt piiramatu ligipääs)	3–5 l	

Taastootmine ja poegimine

Mahepõllumajanduses on suund tervetele ja vastupidavatele loomadele. Lähisuguluspaaritus ei ole lubatud, sest sellega kaasnevad terviseprobleemid. Samas pole sageli võimalik hoida populatsioone elujõulistena ainult kohapeal kasvatatud ja aretatud loomade baasil. Lahenduseks on hästikorraldatud import, kus sissetoodud loomad läbivad karantiini ja jäävad jälgimisele ka pärast selle lõppu.

Iga looma karjatoomisega kaasneb haiguste risk. On selge, et sissetoodud loomad on keskkonnamuutuse tõttu stressis ja seetõttu vastuvõtlikumad haigustele. Importloomade karantiin tuleb läbi viia vastavalt asjatundliku veterinaari nõuannetele või koos temaga, eriti juhul, kui edaspidi plaanitakse müüa suguloomi. Importloomaga kaasas olev

veterinaartõend ei näita, kas see ostetud konkreetne loom on terve, vaid pigem seda, kas päritolufarmis ei ole levimas mõnd ohtlikku loomataudi. Igapäevaelus teevad lambakasvatajale hiljem muret ja tekitavad lisakulutusi lammaste eest hoolitsemisel paljud sellised haigused, mida veterinaarimetnikud taudiks ei pea. Sellepärast on karantiini läbimine importloomade puhul väga tähtis.

Sissetoodud looma järglased on juba kohapeal sündinud ja moodustavad kvaliteetse karjatäienduse. Kohapeal sündinud loomad on vastupidavamad ja kohanenud siinsete oludega. Importloomad peavad olema jälgimisel ka sissetoomisele järgneval aastal, et kohe avastada parasiitidest ja söödamuutustest põhjustatud tervise halvenemist.

Mitme tõu jäärad karjamaal

Mahetootmises tuleb sisse osta maheloomi. Kui mahelambaid ei ole saada, võib karja uuendamiseks tuua loomi ka mittemahekarjadest:

- täiskasvanud isasloomi (täiskasvanuks loetakse suguküpsid, vähemalt 6 kuu vanuseid isasloomi, keda kasutatakse paarituseesmärgil);
- esmapoegimata emasloomi kuni 20% senisest täiskasvanud lammaste arvust aastas või kui ettevõttes peetakse kuni 5 lammast, siis ühe looma aastas;
- ettevõtte olulisel laiendamisel või tõu vahetamisel esmapoegimata emasloomi kuni 40% ettevõtte senisest lammaste arvust aastas (vajalik on PMA luba);

Tavaloomade sissetoomisel rakendub neile üleminakuuag 6 kuud.

Karjatäienduse soetamisel on mõistlik sättida keskkonnavahetus – transport ja uude kohta viimine – aega, mil uted pole veel tiined. Tiinete uttede puhul toob keskkonnavahetus kaasa tugeva stressi, mis omakorda võib kahjustada loodet. Kui uttesid peab siiski tiinuse ajal transportima, siis tuleks kindlasti vältida esimest kolme nädalat päris tiinuse algul, kui loode alles kinnitub emakaseinale ja aborti ning arenguhäire oht on suur.

Lamba tiinus kestab viis kuud. Lammas on pigem sesoonne loom, kes tiinestub paremini suve lõpul ja sügisel ning poegib kevadel. Nii langeb tiinus enamasti laudaperioodile ja intensiivne laktatsioon värske rohu perioodile.

Jäära valik sõltub tõust ja tootmiseesmärkidest. Paaritusgrupi suurus võiks olla maksimaalselt 50–70 utte, noore jäära puhul vähem. Jäära on soovitatav karjas hoida kaks innatsükli (ca 1,5 kuud) ja eraldada ta seejärel jääarakarja.

Vanad ja noored uted tuleks panna võimalusel paaritusgruppidesse eraldi. Kui nad on paaritusgrupis koos, viljastuvad enamasti esimesena vanad, sest nad on nii hormonaalselt kui ka käitumiselt aktiivsemad. Vahel võib juhtuda, et noored uted jäävad koos vanade uttedega paaritusrühmas olles paaritamata, sest grupp on ühe jäära jaoks liiga suur, paikneb liiga suurel alal või jääb paaritusperiood liiga lühikeseks.

Pärast paaritust on hea panna noored mittetiined uted eraldi gruppi, noored tiined loomad omaette

gruppi ja vanad uted omaette. Selline grupeerimine võimaldab kõigile sobiva söötmise. Väiksemas karjas ei ole mõtet väga mitut gruppi moodustada, tuleb lihtsalt loomade toitumust jälgida.

Kogu tiinuse jooksul tuleb jälgida loomade keha-konditsiooni, mis kõige paremini kajastab looma seisundi muutusi. Ligikaudu pooleteise kuu möödumisel paaritusest võib läbi viia ultraheliuuringu tiinuse kindlakstegemiseks ja tallede arvu määramiseks. Skaneerimise tulemuste alusel võib uted grupeerida ja korraldada sobivad söötmis- ja pidamistingimused mittetiinetele, ühe lootega ja mitmikutega lammastele.

Ultraheliuuringuga kindlaks tehtud loodete arv aitab läbi viia ka adopteerimistoiminguid poegimisperiodil. Nii saab ühe kolmikutest adopteerida oodatava üksiktallega emale, et kõik talled saaksid piisavalt süüa. Samuti saab üksiklootega utele adopteerida tolle poegimise hetkel mõne varem emata jäänud talle.

Tiinuse lõpus peab tagama uttedele rahuliku keskkonna puhta allapanuga poegimisalal. Ka poegimislauas on kõige parem allapanu korralik põhk.

Enne poegimist tuleks suurema karja lambad jagada gruppidesse, et poegimistest oleks parem ülevaade. Väiksema karja puhul peaks lihtsalt veenduma, et poegijatel on vajadusel piisavalt ruumi eralduda. Loomuliku poegimise korral soovib lammas minna karjast pisut eraldi, kaotamata samas kontakti ülejäänud karjaga. Karjast eraldada võib poeginud looma alles pärast poegimist, kui selleks on vajadus.

Kolmikute eest hoolitsemine nõuab utelt suurt pingutust

Enamasti saavad lambad poegimisega ise hakkama. Aidata on vaja väärasendite või liiga suurte tallede puhul. Arvestama peab, et ute poegimisaegne stress võib tuua kaasa tallede hülgamise. Lammas ongi koduloomadest kõige stressialtim ja seda peab kõikide menetluste puhul meeles pidama.

Kui talled püsivad ema juures ja utt on hoolitsev, siis neid ilmtingimata väikesesse poegimisboksi eraldama ei pea. Boksi peab panema mitmiktal- ledega ute, kui talled ei püsi ema juures. Samuti ute, kes ei hooli järglastest või on tegu nõrkade talledega. Poegimisjärgne boks võimaldab jälgida utte ja talleid enne suuremasse gruppi laskmist.

Boksis tekib ute ja tallede vahel tugevam kontakt. Boksi suurus võiks olla u 1,5 x 1,5 meetrit. Poegimisboksis tuleb tagada utele senine söödaratsioon, kontrollida udara tervist ja talled identifitseerida enne karja laskmist.

Tallede puhul tuleb sünnijärgselt kontrollida, et ema ei tõrju neid ja nad on saanud ternespiima. Talled peavad olema identifitseeritud ja seostatavad emaga.

Lambad peavad olema märgistatud 6 kuu jooksul arvates looma sündimise päevast või enne nimetatud tähtaja möödumist looma ühest karjast teise või tapamajja viimise korral.

Tervis

Maheloomapidamise puhul tuleb meeles hoida, et mahedana pidamine ei tähenda, et loomi vajadusel ravida ei võiks. Loomakaitseseadus sätestab, et looma vastu lubamatu tegu on tema abitusse seisundisse jätmine. Seega, kui loom on haige, siis tuleb teda aidata.

Keelatud on allopaatiliste veterinaarravimite ja anti- biootikumide kasutamine haiguste **ennetamiseks**.

- Keelatud on kasvu soodustamiseks või toodangu suurendamiseks mõeldud ainete kasutamine (sh antibiootikumid, koktsidiostaatikumid ja muud kunstlikud kasvusoodustajad) ning hormoonide või samalaadsete ainete kasutamine paljunemise reguleerimiseks (nt inna esilekutsumiseks või inna sünkroniseerimiseks) või muul eesmärgil.
- Kui loom hoolimata ennetusmeetmetest haigestub või saab vigastada, tuleb teda viivitamata ravida, vajadusel teistest loomadest eraldi ning

nõuetekohases laudas.

- Aastas võib teha loomale kuni 2 ravikuuri. Kui on vajadus rohkem teha, siis lähevad need loomad üleminekuaga.
- Ravimitele kehtib 2 korda pikem keeluaeg kui tavaloomakasvatuses. Kui ravimil puudub keeluaeg, siis on keeluajaks 48h.
- Parasiiditõrje (kui on näidustus) ja vaksineerimine ei lähe ravikuurina arvesse. Näiteks kui oleme sunnitud loomale teostama aastas kaks korda parasiiditõrjet ja ühe korra antibiootikumikuuri, siis on sellele loomale sellel aastal teostatud 1 ravikuur.
- Ravimite hoiustamine ettevõttes on lubatud ainult tingimusel, et veterinaararst on need loomade raviks välja kirjutanud. Kõrvaliste isikute juurdepääs veterinaarravimitele peab olema välistatud.

Lambad kultuurrohumaal, kust on tehtud esimene niide siloks

Parasiidid on üks suuremaid lammaste terviseprobleeme. Samas on pidamistingimustega võimalik parasiitide levikut võrdlemisi tõhusalt kontrolli all hoida.

- Loomad ei tohi ühel karjamaal olla liiga tihedalt liiga pikka aega. Parasiidiennetuse seisukohast peaks karjamaid vahetama vähemalt iga 2–3 nädala tagant (loomulikult oleneb see aeg ka loomade tihedusest, rohu kasvust ja kvaliteedist, karjamaa suuruselt) ning samasse koplisse ei tohiks neid vähemalt 2 kuud uuesti lasta. Ideaalis käiksid loomad ühes koplis korra karjatamisperioodil.
- Kevadel ei tohiks uted talledega minna koplitesse, kus nad olid sügisel. Parasiidivastsed on seal läinud sügisel soikesse, elanud talve üle ning arenenud nakatumisvõimelisteks vastseteks.
- Pärast võõrutust peaks talledele kindlasti pakuma kopleid, kus samal karjatamisperioodil ei ole vanu loomi veel viibinud. Need koplid peaksid olema kõige väiksema parasiidikoormusega.
- Kui loomakasvatuseettevõttes on ka teisi loomaliike (v.a kits), siis võib nendega karjamaid vahetada. Ühiseid parasiite on neil väga vähe.
- Kui teisi loomaliike ei ole, siis võiks võimalusel loomi karjatada, pärast seda sobiva aja möödudes koguda sellelt alalt talvesööt ning kui teist korda on kasvanud uus ädal, siis võiks jälle selles koplis karjatada.
- Kui loomadele on tehtud parasiiditõrje, siis tuleks nad kas jätta veel mõneks päevaks samale karjamaale või saata otsekohe uuele karjamaale. Võte, kus loomadele tehakse parasiiditõrje, seejärel jäetakse nad 2–3 päevaks väiksesse koplisse või lauta ning alles siis saadetakse uuele karjamaale, on tegelikult parasiitidele ussirohu suhtes resistentsuse teket (olukord, kus parasiitidele ussirohi enam ei mõju) soodustav tegur ning pole seega soovitatav teguviis.
- Alati pole tarvis ravida kogu karja. Valiku tegemiseks tuleks võtta roojaproovid eri gruppideelt (nt jäärad, uted, talled) ning vastavalt tulemustele ravida ainult probleemset gruppi/probleemseid loomi grupi sees.

Kõik need võtted võiks läbi arutada mõne kompetentse loomaarsti või lambakasvatuskonsulendiga ning valida enda ettevõtte jaoks parimad lahendused.

Tallede puhul on üks suur suremuse tekitaja **eimeerios ehk koktsidioos**. Tegemist on parasitaarse ainuraksega, kes on üldjuhul normaalolekus loomade soolestikus olemas. Kui loomade pidamine on liiga intensiivne ja loomkoormus pindalaühiku kohta kõrge (eriti just laudaspidamisel), siis võib tekkida eimerioosi puhang. See on ohtlik pigem just talledele ja noorloomadele, kelle organismis eimeeria väga kiiresti paljuneb ja hävitab soole sisepinna. Seetõttu tekib vesivedel kõhulahtisus ja dehüdreerumine ning loom sureb 2–3 päeva jooksul. Kliiniliste tunnuste ilmnemisel on ravi võimalik, kuid prognoos on pigem ettevaatlik. Lisaks kaasnevad eimerioosi raviga mahepidamises väga pikad lihakeeluajad. Eimeeria vältimiseks tuleb jälgida, et uted oleksid võimalusel poegimisajaks püगतud (kui pidamistingimused seda võimaldavad), et nad oleksid puhtad ja tall ei imeks nisa otsides roojast määrdunud villatorpe. Kui pügamine võimalik ei ole, siis tuleb eriti hoolikalt jälgida, et allapanu oleks piisavalt ning loomad väga kergesti ei määrduks. Piisav allapanu on eriti just poegimisajal ja pärast seda äärmiselt oluline, kuna musta allapanu puhul nakatuvad talled kergemini eimeeriasse. Lisaks tuleb jälgida, et joogi- ja söödakünades ei oleks rooja ega mustust.

Lambad on tundlikud **keskkonnanakkuste osas** – need on nakkushaigused, nt listerioos ja teetanus, mille loom saab keskkonnast, nt mullast, mitte teiselt loomalt.

Listerioosi ennetuseks on oluline jälgida talisööda kvaliteeti (listeria on mullas olev bakter, mis ei pruugi silos hävida). Sööt peaks olema hallitusvaba, sinna ei tohi tegemise ajal sattuda mulda (väga keeruline, kui nt põllul on palju mutimullahunnikuid), samuti ei tohiks palju ruumi jääda hapnikule (silo puhul peab söödamass olema ühtlane ja väga hästi tihedaks pressitav). Listerioosi lõhna vms alusel ära tunda ei ole võimalik. Haigustunnused ilmnevad umbes nädal pärast riknenud sööda tarbimist. Kuna haigestumise põhjust enam likvideerida ei ole võimalik ning haigestumise puhul on prognoos väga halb (enamasti loom sureb hoolimata ravist või siis paraneb, kuid jäävad defitsiidid liikumises, nägemises, mälumises), siis tuleb rõhuda väga kvaliteetsel söödavarumisel.

Teetanus (krampitõbi, tekitaja *Cl. tetani*) on samuti pinnases (ka nt allapanus) ja siseneb organismi

haavade kaudu ning ohustab pigem talleid. Haigus on ravimatu – kui kliinilised tunnused on juba tekkinud, siis haiguse kulgu enam peatada ei ole võimalik. Küll aga on teetanust võimalik vältida vaktsineerimise abil. Eestis saadaolev vaktsiin aitab mitme erineva klostridioosi puhul. Teetanus on vaid üks neist. On veel nt *Cl. perfringens* tüüp D mis tavaliselt avaldub loomade äkksurmaga pärast heale söödale saamist. Kuna üldjuhul lõppevad klostridioosi nakatumised surmaga, siis on ka aastas mõne haigusjuhu puhul mõistlik kaaluda kogu karja vaktsineerimist.

Looma tervise puhul mängib suurt rolli geneetika. On mitmed probleemid, mis on pärilikku laadi või eelsoodumusega ning õigeid karjatäendusvalikuid tehes on võimalik paljusid probleeme vältida. Nagu öeldud, algab kõik sellest, et valitakse oma pidamistingimuste jaoks sobiv tõug. Kõik tõud samades tingimustes ühtemoodi hästi hakkama ei saa. Kui see valik on hästi tehtud, siis on juba paljud nälgast või energiapuudusest tekkivad terviseprobleemid välditud.

Suvel tekkivat **solaardermatiiti** (haigus, kus pead ja kõrvad kaotavad karva ning tekivad haavandid liigse päikese ja putukate tõttu) saab vältida, kui valida villasema peaga tõud või jälgida oma karja sees, millistel liinidel tekib sellega rohkem probleeme ja need aja jooksul karjast välja viia.

Ilusad terved põhikarja uted annavad heade pidamistingimuste korral ka ilusaid tugevaid järglasi. Selleks peab valima neile õige jäära. Jäära valides tuleb meeles pidada, mis on järgmise põlvkonna eesmärk (lihaliikum, põhikarjatäendus), millistele utedele jää peale läheb (väikese väljaarenemata raamiga utedele suure lihajäära pealepanek lõpeb üldjuhul väga keerulise poegimisajaga, kus tuleb ohtralt anda poegimisabi ning tegeleda orvuks jäänud või hüljatud talledega). Jällegi mängib geneetiline valik loomade tervise ja heaolu osas väga suurt rolli.

Vahel võib vajalik olla jäärade **kastreerimine**. See on lubatud üksnes loomakasvatussaaduste kvaliteedi parandamise eesmärgil ning traditsiooniliste tootmistavade säilitamiseks. Kastreerimisel tuleb looma kannatusi võimalikult minimeerida. Toimingu teeb veterinaararst looma seisukohalt kõige sobivamas eas. Kastreerida võib üksnes kirurgilistel meetoditel, kasutades anesteesiati ja/või valutustamist.

Mahelambakasvatases (või loomakasvatases üldse) peaks olema eesmärgiks loomade nii tervena hoidmine, et nende ravi ei ole vajalik. Seda on võimalik aga saavutada vaid väga heade söötmis- ja pidamistingimuste ning korrektse karjavaliku abil. Siiski kui ravi on vajalik, siis tuleb see läbi viia kompetentse loomaarsti nõu kuulda võttes.

Karjavalvekoer maremma-abruzzi lammastega karjamaal

Kiskjaennetus ja töökoerad

Mahepõllumajanduses peetakse lambaid nii palju kui võimalik karjamaal. Paratamatult kaasneb lammaste loomumase pidamisega ka kiskjaprobleem. Et lammas on kergem saak kui metsikud rohusööjad, langevad nad eriti suvisel karjatamisperioodil tihti kiskjarünnakute ohvriks. Lammast ohustavad hunt, ilves ja šaakal, harvem ründab lambakarju karu. Vastsündinud talledele on ohtlikud rebased ja rongad. Ette tuleb ka kodukoerte poolt sooritatud rünnakuid.

Kiskjakahjude ärahoidmiseks on oluline rajada viie elektrikarjuse traadiga korralikult pingestatud kiskjakindlad aiad kõrgusega vähemalt 120 cm. Karja kaitseks kasutatakse ka ööaedikuid või igaõist lautaajamist. Samas võib selline piiratud alal hoidmine kaasa tuua tõsisema parasiidiprobleemi ega võimalda loomadel kasutada parimaid söömisperioode kuuma suvepäeva varahommikul ja hilisõhtul. Hästi toimiv lahendus on kiskjaennetus lambakarja valvekoerte näol.

Karjavalvekoerad liiguvad pidevalt koos lamba- või kitsekarjaga ega lase kiskjaid karjamaale. Need koerad ei aja ega karjata lambaid, vaid kaitsevad neid. Karjavalvuriteks sobivad suured, tugevad ja rahulikud koeratõud nagu kesk-aasia lambakoer, anatoolia karjakoer, pürenee mäestikukoer, maremma abruzzi lambakoer, hispaania mastif ja teised spetsiaalselt selleks otstarbeks aretatud tõud. Karjavalvekoer tuleks valida töökoerte pesakonnast, mis on üles kasvanud lammaste või kitsedega koos. Esimesel eluaastal tuleb noort koera loomade juu-

res jälgida ja suunata, et kinnistuks õige käitumine. Hea karjavalvekoer püsib lammaste juures neid häirimata, on lojaalne ja kergesti käsitsetav ega vaja samas inimese juuresolekut. Karjavalvekoerad on aktiivsemad öösel ja patrullivad siis kopli servades, et võimalikku sissetungijat tõrjuda. Ohu korral liiguvad nad ründaja ja karja vahele. Soovitav on suurema karja juures pidada vähemalt kaht karjavalvekoera.

Keskonnaamet hüvitab 50% ulatuses kulutused, mis on tehtud kiskja tekitatud kahjustuste ennetuseks rakendatud abinõudele – aedade rajamisele ja spetsiaalsete valvekoerte soetamisele.

Karjavalvekoeri ei tohi segi ajada täiesti erineva funktsiooniga **karjaajakoertega**. Tegu on samuti väga vajalike töökoertega karja juures, kellel puudub valveinstinkt, aga on väga tugev karjatamisinstinkt. Ajajakoerteks sobivad borderkollid, austraalia kelpid, austraalia lambakoerad jt ajajatõud. Ajajakoer liigutab karja töösituatsioonis vajalik suunas, tuues loomi inimese poole või ajades koos inimesega karja enda ees. Karjakoer ei tohi – erinevalt valvekoerast – olla koos lammastega töövälisel ajal, et tugev koondamis- ja karjatamisinstinkt loomi ei häiriks. Karjakoer lastakse karja juurde ainult ajamiseks, muul ajal elab ajajakoer maja juures või aedikus. Ajajakoerad on väiksemakasvulised, kiired, väga kuulekad ja intelligentid. Pärilik karjatamisinstinkt vajab suunamist vastava väljaõppega kahe esimese eluaasta jooksul.

Karjaajajad borderkollid tööhoos

Arvestuse pidamine

Mahetootja peab pidama arvestust loomade liikumise, söötade ja veterinaarravi kohta.

Loomad:

- Arvestust tuleb pidada ettevõttes sündinud loomade kohta (sünniaeg); ettevõttesse toodud loomade kohta (päritolu ja saabumise kuupäev, üleminekuage, eristusmärk ja veterinaarandmed); ettevõttest väljaிடavate loomade kohta (vanus, loomade arv, tapmise korral kaal, kõrvamärk ja sihtkoht); loomade kadumise kohta (koos põhjendusega).
- Lambad tuleb kõrvamärgiga märgistada 6 kuu jooksul arvates looma sündimise päevast või enne seda, kui looma liigutatakse ühest karjast teise või tapamajja. Elektrooniline kõrvamärk tuleb panna looma vasakusse kõrva.
- Ettevõttes, kus tegeletakse nii mahe- kui ka tavaloomakasvatusega tuleb arvestust pidada eraldi. Loomade liikumise andmed peavad olema

registreeritud 3 päeva jooksul. Arvestust peab pidama paberkanalil või elektrooniliselt.

Söödad:

- Arvestust tuleb pidada ettevõttesse toodud sööda koguse, toomise päeva, tootiskoha, tootja kohta ning ettevõttes toodetud sööda koguse ja tootmise aja ning söötade kasutamise kohta.
- Samuti tuleb arvestada sööda koostisosade osakaalu ratsioonides ning üles märkida vabaaladele pääsemise ja rändkarjatamise ajad.

Veterinaarravi:

- Ravitoimingute puhul tuleb kirja panna diagnoos, ravi alustamise ja lõpetamise kuupäev, kasutatava ravimi liik ja nimetus ning doos, ravimeetod ja ravimi keeluaeg ning andmed ravitud looma/loomade kohta (liik, arv, tõug, vanus, sugu, identifitseerimisnumber) ning ravi teostanud veterinaararsti nimi.

PMA on arvestuse pidamiseks koostanud soovituslikud vormid, mis on kättesaadavad PMA veebilehel. Loomulikult võib iga tootja kasutada ka muid endale käepäraseid vorme. Arvestust peab pidama paberkanalil või elektrooniliselt. Viimasel juhul peab olema võimalus teha andmete kohta väljatrükk.

North country cheviot

Sõnnikumajandus

Sõnniku nõuetekohane käitlemine on tähtis, et mitte põhjustada põhjavee saastumist ja vee-koegade eutrofeerumist.

Veeseaduse järgi peab laudal, kus peetakse üle 10 loomühiku loomi (46 lammast koos talledega) ja alates 01.01.2023 üle 5 loomühiku loomi, olema sõnnikuhoidla, mis mahutaks vähemalt 8 kuu sõnniku ja virtsa. Kui sügavallapanuga laut ei mahuta kaheksa kuu sõnnikukogust, peab laudal olema ülejäävat kogust mahutav sõnnikuhoidla. Sügavallapanusõnnikut on lubatud ka kompostida. Sõnnikuhoidla (ka sügavallapanuga lauda) seinad ja põhi peavad olema lekkekindlad ning ehitatud nii, et sademed ning pinna- ja põhjavesi ei valguku sõnnikuhoidlasse.

Aunas on lubatud kompostida ainult sügavallapanusõnnikut, mille kuivaine sisaldus on aunastamisel vähemalt 25%. Kuivainesisalduse määramiseks tuleb lasta seda analüüsida akrediteeritud laboris. Sõnniku kompostimiseks auna moodustamisest ja selle asukohast tuleb teavitada Keskkonnaametit vähemalt 14 päeva enne aunastamise alustamist. Kompostitav sõnnik tuleb aunast põllule laotada hiljemalt 24 kuu jooksul pärast aunastamise alus-

tamist. Uut kompostitava sõnniku auna ei tohi paigutada samasse kohta laotamise järgselt viiel järjestikusel aastal. Sõnnikuauna ei saa planeerida väga väikesele põllule, sest sõnnikuaunas olev sõnnik ja lammaste karjatamisel samale põllule jääv sõnnik kokku ei tohi anda rohkem kui 170 kg lämmastikku ja 25 kilogrammi fosforit hektari kohta. Arvestust peetakse põllu, mitte põllumassiivi kohta.

Sõnnikuaun peab paiknema tasasel maal, vähemalt 50 m kaugusel pinnaveekogust, kaevust ja karstilehtrist. Auna ei tohi rajada maaparandussüsteemi drenaažitoru kohale, kaitsmata põhjaveega, liigniiskele ega üleujutatavale alale.

Veeseaduse nõuded võivad muutuda, vt kehtivat õigusakti.

Lleyn

Kasutatud ja soovitatavad materjalid

Õigusaktid

- Mahepõllumajandust reguleerivad nii ELi kui ka Eesti õigusaktid. Õigusaktid leiab:
- Maaeluministeeriumi veebilehelt: [Avaleht](#) > [Eesmärgid, tegevused](#) > [Mahepõllumajandus](#) > [Õiguslik alus](#)
- Põllumajandusameti veebilehelt: [Valdkonnad](#) > [Mahepõllumajandus](#) > [Õigusaktid](#)
- Mahepõllumajanduse portaalist: [Õigusaktid, järelevalve, riigiasutused](#)
- Mahepõllumajandusega seotud õigusaktide selgitused leiab väljaandest „Mahepõllumajanduse nõuete selgitus tootjale“.

Muu info

- Mahepõllumajanduse leht – väljaandja Ökoloogiliste Tehnoloogiate Keskus. Ilmub alates 1996. aastast.
- Portaali maheklubi – mitmesugust mahepõllumajandusinfot, uudiseid ja väljaantud trükiseid sisaldav veebileht, mida haldab Eesti Mahepõllumajanduse Sihtasutus.
- Eesti Lamba- ja Kitsekasvatavate Liidu veebileht: „Konsulent kirjutab“ ja „Alustajale“
- Veterinaar- ja Toiduameti veebileht: „Infoks loomapidajale“, alajaotus „Lambad ja kitsed“
- Põllumajandusameti veebileht: „Mahepõllumajandus“

Konsulendid

Nõuandeteenistusega seotud konsulentide kontaktid leiab portaalist pikk.ee

Kontaktid

Maaeluministeerium

Taimetervise osakond

Tel: 625 6537, 625 6533

e-post: mahe@agri.ee

www.agri.ee

Põllumajandusamet

Mahepõllumajanduse ja seemne osakond

Tel: 671 2660

e-post: mahe@pma.agri.ee

www.pma.agri.ee

Veterinaar- ja Toiduamet

Kalapüügi- ja turukorralduse osakond

e-post: vet@vet.agri.ee

www.vet.agri.ee

Eesti Lamba- ja Kitsekasvatajate Liit

Tel: 5330 9406 (kontor);

5349 6007 (aretus, välissuhted)

e-post: kontor@lammas.ee

www.lammas.ee

Eesti Mahepõllumajanduse Sihtasutus

Tel: 522 5936

e-post: airi.vetemaa@gmail.com

www.maheklubi.ee

Mahepõllumajanduse Koostöökogu

Tel: 522 5936

e-post: mahekogu@gmail.com

Vaata teisi maheteemalisi trükiseid
www.maheklubi.ee

ISBN 978-9949-9925-9-1

9 789949 992591

Euroopa Maaelu Arengu
Põllumajandusfond:
Euroopa investeeringud
maapiirkondadesse